

BÖLÜM

31

TANZİMAT SONUCU MARDİN'DE YÖNETİM DEĞİŞİKLİĞİ

Tanzimat Fermanı Sonucu Mardin

Tanzimat Fermanı, 3 Kasım 1839 yılında ilan edilmiştir. Dönemin padişahı olan Sultan Abdülmecid fermanı imzalamış, Hariciye Nazırı Koca Mustafa Reşit Paşa ise Topkapı Sarayı'nın, Gülhane parkında fermanı ilan etmiştir. Mardin'de Merkezden atanan yöneticilerin yerel unsurları mümessil tayin etmesi ile bu güçler arasında kanlı çatışmalara sebebiyet vermiş ve şehir halkı da bundan olumsuz etkilenmiştir.

Tanzimat'ın ilanından sonra Mardin ve çevresinde kişisel özellikler ve bölgenin klasik yapısını muhafaza etme istekleri ön plana çıkmıştır.

Osmanlı yönetiminin 1839 yılında başlatmış olduğu merkezileşme çabaları isyanlara sebebiyet vermiştir ilk isyan Bothan Miri Bedirhan Bey'in isyanıdır. Bedirhan Bey, Mardin bölgesi Kürt Milliyetçiliği'nin ilk temsilcilerindendir. Bedirhan Bey isyanı, çok genel anlamda bölgenin yüzyıllardır devam eden, Osmanlı yönetimi döneminde de resmiyet kazanan statüsünün, Tanzimat sürecinde değiştirilmeye çalışılmasıyla ortaya çıkmış bir isyandır.¹

Osmanlılar'ın Mardin'i yönetmeye başladıkları 1518 yılından itibaren "Hükümet-i Cezire" isimli bir otonom yönetime kavuşturulan Bothan Emirliği ve Bedirhan Bey Aşireti Şah İsmail ile yapılan savaşlarda Osmanlı yönetimi tarafından ödüllendirilen bir guruptur. Bu grup içinde yaşanan iç çatışmalarda, Osmanlı yönetimi kendine yakın bulduğu kişileri Mir olarak desteklemiş ve iktidarını sağlamıştır.²

¹ Merkezileşme Sürecinde Bir Taşra Kendi Mardin (1800-1900) Mardin Artuklu üniversitesi Yayınları Dr.İbrahim Özcoşar s.56

² Merkezileşme Sürecinde Bir Taşra Kendi Mardin (1800-1900) Mardin Artuklu üniversitesi Yayınları Dr.İbrahim Özcoşar s.61

Bothi aşireti; Dumbuli, Nuki, Mehmudi, Şeyh Tarani, Masaki, Raşki, Pinkan, Dalam, Siasturai, Şiruyan, Duturan aşiretlerinden oluşan bir federasyondur.

Bu Federasyon 1839'dan sonra Bedirhan Bey gücünü daha da arttırmayı ümit ederken, Tanzimat'la birlikte artan merkezileşme faaliyetleri, bu ümitleri boşa çıkarmış ve çatışma ortamı oluşturmuştur.³

Tanzimat sonrası merkezileşme çabalarında izlenen yollardan biri de eyaletlerin sınırlarını değiştirmektir. Bu yolla eyaletlerde zaman içinde oluşan güç dengelerinin kırılması ve merkezi otoriteye karşı direncin azaltılması hedeflenmiş olmasıdır.⁴

Bu stratejinin izlendiği yerlerden bir'de Cizre olmuştur. Haziran 1841'de Cizre "Fermanın ifadesiyle Cizre kazasının Diyarbakır Eyaletinden alınıp, Vezir Mehmet Paşanın yönetimindeki Musul Eyaleti'ne bağlanmasıdır.

Bedirhan Bey, acımasızlığıyla tanınan Musul Valisi'ne bağlanması durumunda sağlamış olduğu yönetimi sarsacağını düşünüyordu. Mehmet Paşa'nın kendisini ortadan kaldırarak Cizre'ye başka bir mütesellim atayacağını da biliyordu.

Bedirhan Bey bölgede bulunan Nasturiler'e yönelik tacizi sonucu Musul'a sığınan Patrik Mar Şamon ve batılı konsoloslar Osmanlı Devletinin Bedirhan Beyin üzerine gitmiş ve esir aldığı Nasturiler'i kurtarmaya talepleri.⁵ Bedirhan Bey 1846 yılında Nasturilere yönelik ilkinden daha sert bir hareket başlatması Avrupa'da infial uyandırması bardağı taşıran son damla olur.

Osmanlı yönetimi tarafından istenmeyen kişi ilan edilen

³ Merkezileşme Sürecinde Bir Taşra Kendi Mardin (1800-1900) Mardin Artuklu üniversitesi Yayınları Dr.İbrahim Özcoşar s.63

⁴ Merkezileşme Sürecinde Bir Taşra Kendi Mardin (1800-1900) Mardin Artuklu üniversitesi Yayınları Dr.İbrahim Özcoşar s.64

⁵ Merkezileşme Sürecinde Bir Taşra Kendi Mardin (1800-1900) Mardin Artuklu üniversitesi Yayınları Dr.İbrahim Özcoşar s.71

Bedirhan Bey taraftarlarının çözülmesi ve Osmanlı yönetiminin yanında yer almısı sağlanmış; Bedirhan Beye bağlı kalan güçler ise askeri yöntemlerle etkisiz hale getirilmiştir. Bedirhan Bey 29 Temmuz 1847 yılında Osmanlı yönetimine teslim olduktan sonra Girit'e sürgüne gönderilmiştir.

Nasturiler Kimdir

Nasturilik,V.yüzyılda hristiyan dünyasındaki kristolojik tartışmalar sonrasında. Antakya Süryani Kilisesi'nin ikiye ayrılması sonucunda ortaya çıkmıştır. "Doğu Süryanileri ", olarak adlandırılan Nasturiler'in kökleri, tarihi Urfa Kilisesi'ne dayanır. Etnik olarak ise Asurlular'a dayandırılırlar.⁶

Osmanlı yönetiminde Nasturiler, diğer gayrimüslim cemaatlerden farklı bir örgütlenme yapısına sahiptiler. Bu durumun temel sebebi, Nasturilerin Osmanlıdaki diğer gayrimüslim cemaatler gibi kilise etrafında teşkilatlanmış bir cemaatten çok, bir aşiret konfederasyonuna benzeyen örgütlenmeleridir. Aslında bu örgütlenmenin başında dini yetki ve sıfatlarıyla "Saygıdeğer ve Onurlu Babaların Babası ve Büyük Çoban Doğunun Patriki ve Katalikosu Mor Şomon" veya sadece "Mor Şamon" unvanını taşıyan bir patrik vardır.⁷

Nasturiler; Hakkâri'nin dağlık bölgesi, aşağı ve yukarı Tişari, Volto, Tuhub, Tal, Diz ve Gevarda (Yüksekova) isimli aşiretler halinde yaşamaktaydılar. 19.Yüzyılın ortalarına kadar Osmanlı yönetimi ile birkaç küçük vergi ihtilafı dışında bir sorun yaratmamışlardır. ⁸

Bedirhan Bey İsyanının Mardin'e Etkileri

Tanzimat'ın hemen ardında bölgede meydana gelen Bedirhan

⁶ Merkezileşme Sürecinde Bir Taşra Kendi Mardin (1800-1900) Mardin Artuklu üniversitesi Yayınları Dr.İbrahim Özcoşar s.69

⁷ Merkezileşme Sürecinde Bir Taşra Kendi Mardin (1800-1900) Mardin Artuklu üniversitesi Yayınları Dr.İbrahim Özcoşar s.69

⁸ Merkezileşme Sürecinde Bir Taşra Kendi Mardin (1800-1900) Mardin Artuklu üniversitesi Yayınları Dr.İbrahim Özcoşar s.69

Bey isyanı, 19. yüzyılın ilk yarısında Mardin ve çevresinde önemli sonuçlara sebep olmuştur. Yerel güçlerin birbiriyle ve merkezi otorite ile çatışmaları sonucunu doğurmuştur. ABD ve İngiliz kökenli misyoneler tarafından oluşturulan merkezler teşviki ile gayrimüslimler çatışmalarda taraf olmuştur.⁹ Bu çatışma sadece Doğu Süryanileri olarak tanımlanan Nasturileri değil aynı zamanda patriklik merkezi Mardin olan Batı Süryanileri (Yakubileri) de etkilemiştir. Turabdin'e sığınan olaylarda Süryani Kadim Cemaati'nin bir kısmı da taraf olmuştur.¹⁰

Osmanlı belgelerinde 1848'de Bedirhan Bey'in esir aldığı Nasturi ve Yakubiler'in serbest bırakıldığı bu sıralarda Mardin ve çevresinde görülen kolera salgını bölge nüfusunun bir kısmının Diyarbakır'a göç etmesine sebep olmuştur.¹¹

Bedirhan Bey'in isyanın bastırılmasını sağlayan Osman Paşa bölgedeki Kürt Emirlikleri'nin ortadan kaldırılmasını sağlamıştır.

Bedirhan Bey İsyanı sonrasında Kürt Emirlikleri'nin ortadan kaldırılması, bölgedeki dengeleri değiştiriyordu. Kürt emirlikleri, aşiretlerin devlete bağılıklarında bir nevi aracılık üstlenmiş oldukları için bu yeni dönemde ikame edilecek sistem önem arz ediyordu. Bu durum aşiretlerin bağımsız başıboş kalmasına sebep olmuştu.

Bu olumsuzluğun ortadan kaldırılması için Osman Paşanın teklif ettiği Diyarbakır Eyaleti, Van, Muş ve Hakkâri Sancakları ile Cizre Bothan ve Mardin Kazalarından meydana gelen bir eyaletin dirayetli bir vali tarafından yönetilmesi teklifi Osmanlı yönetimi tarafından kabul görmüştür. Osmanlı idari taksimatında ilk kez resmi Kürt eyalet ismi olarak kullanılmıştır.¹²

⁹ Merkezileşme Sürecinde Bir Taşra Kendi Mardin (1800-1900) Mardin Artuklu üniversitesi Yayınları Dr.İbrahim Özcoşar s.73

¹⁰ Merkezileşme Sürecinde Bir Taşra Kendi Mardin (1800-1900) Mardin Artuklu üniversitesi Yayınları Dr.İbrahim Özcoşar s.73

¹¹ Merkezileşme Sürecinde Bir Taşra Kendi Mardin (1800-1900) Mardin Artuklu üniversitesi Yayınları Dr.İbrahim Özcoşar s.74

¹² Merkezileşme Sürecinde Bir Taşra Kendi Mardin (1800-1900) Mardin Artuklu üniversitesi Yayınları Dr.İbrahim Özcoşar s.80

Kürdistan Eyaleti'nin teşkili ve Padişah Abdulmecid'e Meclis-i Vala tarafından "Kürdistan Fatihi ünvanı verilmesi; Bedirhan Bey isyanının bastırılmasının, Osmanlı Devletince önemli bir başarı olarak algılandığını göstermektedir.¹³

Yeni oluşturulan bu eyalete ilk olarak Musul Valisi Esad Paşa atandı. Eyalet Merkezi de Ahlat oldu. Ancak bu Merkezin sorun yaratması nedeniyle Eyalet Valisi Eylül 1848 de Merkezin Erzurum'a taşınmasını talep etmiştir. Daha sonra bu sorun Diyarbakır'ın eyalet merkezi olarak kararlaştırılması sorununu ortadan kaldırmış.¹⁴ Erzurum Defterdarı Tevfik Efendi, Ula rütbesinin ikinci sınıfına yükseltilerek Kürtistan Defterdarı olarak atanmış bu atama Merkezileşme için önemli bir adım olarak görülmüştür. Kürdistan olarak anılan bu bölgede Türk yönetici seçilmesi dikkate şayandır.

Kürdistan Valileri

Sıra No	Tarih	Vali	Rütbesi
01	1848-1851	Esat Paşa	Müşir
02	1851	Abdi Paşa	Müşir
03	1852	Ragıp Paşa	Vezir
04	1853-1855	Hamdi Paşa	Vezir
05	1855-1856	İzzet Paşa	Vezir
06	1856-1858	Selim Paşa	Vezir
07	1858	Hacı Kamil Paşa	Müşir
08	1859	Mahmut Paşa	Müşir

¹³ Merkezileşme Sürecinde Bir Taşra Kendi Mardin (1800-1900) Mardin Artuklu üniversitesi Yayınları Dr.İbrahim Özcoşar s.80

¹⁴ Merkezileşme Sürecinde Bir Taşra Kendi Mardin (1800-1900) Mardin Artuklu üniversitesi Yayınları Dr.İbrahim Özcoşar s.81

09	1860-1862	Ali Rıza Paşa	Vezir
10	1862-1864	Halil Kemal Paşa	Müşir
11	1864-1867	Mustafa Paşa	Müşir

Dikkat edileceği üzere atanan valiler kısa süre sonra görevden alınmış.

Yeni İdari Taksimat ve Mardin İdari Yapısı

Kürdistan Eyaleti'nin kurulması aynı zamanda Mardin'in Tanzimat sistemine girmesi ve sık sık yapılan değişiklikler sistemin tam anlamıyla uygulanmasını geciktiriyordu. Tanzimatçılar, merkezi örgütün ve iktidarın güçlendirilmesi için askerlik ve vergi sorunlarını çözmek zorundaydılar. Yeni eyaletin kapsadığı alanın genişliği yüzyıllardır devam eden klasik yapının tam anlamı ile kaldırılması anlamına geliyordu. Bu zorluğun en belirgin yansıması asker ve vergi toplamayı kolaylaştırmak için dikkat çekici bir şekilde sık sık idari değişikliklere gidilmesi ile sağlanmaya çalışılmıştır.

Mardin Sancağına, Bothan, Hacı Behram kazalarının bağlanması. Cizre'nin bir sancak haline getirilip, kaymakam atanmasına rağmen bölgede aşiretlerin etkinliği kırılamamıştır. Kaymakam Mustafa Paşa, bölgede hâkimiyeti sağlamak için aşiretlerle işbirliği yapmak zorunda kalmıştır. Mustafa Paşa'nın mültezimlerle işbirliği yapması halkın daha ağır vergiler yüklenmesi halkın şikâyeti sonucunu doğurmuş. Bu durum Mustafa Paşanın görevden alınmasını sonucunu doğurmuştur. Yerine Kapucu Başı rütbesindeki Hacı Salim Kaymakam olarak atanmış.

Bu dönemde aynı sorunlar Mardin'de de yaşanıyordu. Cizre'ye bağlı bir müdürlük olan Mardin'in 1848 yılında müdür olarak Behzad Ağadır daha sonra bu göreve Ali Bey atanmıştır.

Mardin 1855 yılında Kürdistan Eyaletine bağlı bir liva haline getirildi. Cizre ise Mardin'e bağlı bir kaza olarak teşkilatlandırıldı.

1867 yılına kadar bu durum devam etti.¹⁵

Mardin’i Yöneten Kaymakamlar:

Tanzimat’ın idari alanda getirdiği yeniliklerden biri, sancak/liva yönetiminde kaymakam, kaza yönetiminde ise kaza müdürlerinin görevlendirilmesidir. Kaymakamlar, Tanzimat öncesinde sancak yöneticisi olan mütesellimlik kurumunun görevlerini üstlenmişlerdir. Kaymakamlar doğrudan Dâhiliye Nezaretine bağlı olup atama ve diğer özlük işleri bu nezaret tarafından yapıldı. Ancak valilere karşı sorumlulukları olup, bağımsız olarak kararlar alıp, yürütme yetkileri sınırlı idi. Sancak/Liva meclislerinin başkanlığını sancak idari sorumlusu olarak kaymakam üstlenmekteydi.

Sıra No	Bağlı Olduğu Eyalet	Tarih	Kaymakam Adı
01	Hakkâri	1852	Şerif Ağa
02	Mardin Zaho kazasına bağlı bir müdürlük olan Cizre ile birleştirildi.	1853	Muş Kaymakamı Osman Paşa atandı Şerif Ağa Muşa atandı.
03		1853-1858	Bu dönemde Osman Paşadan sonra Cemal Paşa Atanıyor ancak sistemdeki aksaklıklar nedeniyle Mahalli Aşiretinden Hacı Timur’a Avniye miralaylığı görevi verilmiş. Cemal Paşadan sonra Sivas Hanedanından Said Paşazade Cemil Bey Atanmış “aklına hiffet” akıl sağlığının bozulması sonucu Şerif Ağa bu

¹⁵ Merkezileşme Sürecinde Bir Taşra Kendi Mardin (1800-1900) Mardin Artuklu üniversitesi Yayınları Dr.İbrahim Özcoşar s.83

			göreve atanmış.
04		1858	Mustafa Reşit Efendi. Mardin Tekye Mahallesinde oturmaktaymış. Eşi İstanbullu kendisinin nereli olduğu bilinmiyor.
05		1860	Mir-i Miran Mehmed Nazım Paşa Muhtemelen Mustafa Reşit Efendi gibi görevlerini yerli bir vekil tarafından yürütüldüğü sanılmaktadır. Mustafa Rüştü Efendinin vekili Nizameddin Efendi Mehmet Nazım Paşanın vekili Haçı Ömer Efendi üstlenmiştir.
06		1861	Salise rütbesinden İsmail Efendi
07		1862	Mehmet Tevfik Efendi kısa bir süre görev yapmış.
08		1863-1866	Miri- miran rütbesinde olan Arsan Paşa

Mardin’i Yöneten Naibler

Mardin, Osmanlı idaresinde katıldıktan hemen sonra, idari bakımdan olduğu gibi adli açıdan Diyarbakır Eyalet’ine bağlanmıştır. Mardin farklı eyaletlere bağlandığı dönemlerde de adli bakımdan “Amid Kadısı’na” bağlılığı devam etmiştir. Mardin’de adli işler için devamlı surette Diyarbakır Kadısı tarafından atanan naipler tarafından adli işler görülmüştür. Bu durum Kürdistan Eyaleti

kurulduğunda devam etmiştir.¹⁶

Şer'îye Sicillerine göre Naipeler

Sıra No	Tarih	Adı
01	Haziran 1848	Mevlana El-Hac Ömer Efendi
02	Ocak 1850	El-Hac Abdul Gafur Efendizade
03	Mayıs 1850	Mevlana Seyyid Mahmut Kemal Efendi
04	Mayıs 1850	Mevlana Şeyh Osman Efendi
05	1842	Hindizade Şeyh Osman Efendi
06	Ekim 1853	Mevlana Kadızade Mehmet Feyzi
07	Aralık 1854	Mevlana Hacı Mehmet Efendi
08	1858	Hindizade Seyyid Şehmus Efendi
09	Ocak 1866	Mehmet Şakir Efendi
10	Mart 1866	Seyyid Mehmed Emin Efendi
11	Ağustos 1866	Seyyid Mustafa Sabri Efendi

Osmanlı Dönemi Mardin Müftüleri

Müftüler, Osmanlı İdari yapılanması içinde idari sınıftan

¹⁶ Merkezileşme Sürecinde Bir Taşra Kendi Mardin (1800-1900) Mardin Artuklu üniversitesi Yayınları Dr.İbrahim Özcoşar s.87

sayılmamalarına rağmen, konumları itibarıyla kent yaşamında saygın ve etkin kişiler olmuştur. İstanbul'da bulunan ve ulemanın başkanı durumunda olan "Şeyhülislamın" devlet ve hükümet merkezinde gördüğü işleri, eyalet ve sancak merkezi olan kentlerde müftüler yürütmüşlerdir.¹⁷ 1856 yılında Hacı Mehmet Efendi müftü olarak atanmış 1856 yılında Kaymakam Cemal Paşa ile Avniye Miralay Hacı Timur arasındaki iktidar mücadelesine taraf olmuş. Şahitlerin yerine atmış olduğu imzalar nedeniyle 1860 yılında Diyarbakır'a sürgün edilmiş.¹⁸ Müftü Hacı Kemal Efendi'nin şeri hükümlere aykırı yaptığı icraatlar;

Yapılan Hileli İşler	Müftü Hacı Kemal Efendi ile Suca İştirak Eden Mardin Eşraf ve Hanedan Mensupları
Düşük ayarlı sikkelerin piyasaya sürülmesi (Kalpazanlık)	Şemdinizade Mehmet Efendi, Kermozadelerden Abdülgani Çelebi, Hacı İbrahim Ağa, Şehdetzade Hacı Hıdır Ağa,
Fitne Meşkin ve Daşı aşiretleri arasında çıkan çatışmayı körüklemek.	Müftü Kemal Efendi

Hacı Kemal Efendi'den sonra Cami-i Kebir Mahallesinde bir konakta ikamet eden ve Mardin eşrafından Ağazadelere mensup Yusuf Sıdkı Efendi b.Seyyid Ömer Efendi müftü olarak tayin edilmiştir. Müftülük görevine daha sonra Mesud Efendi ve Said Efendinin isimlerine rastlanmıştır.¹⁹

Mardin'de 1847-1868 Yıllarında Asayiş Problemleri:

Mardin'de 1847 yılında Tanzimat'ın uygulanmasıyla birlikte,

¹⁷ Merkezileşme Sürecinde Bir Taşra Kendi Mardin (1800-1900) Mardin Artuklu üniversitesi Yayınları Dr.İbrahim Özcoşar s.88

¹⁸ Merkezileşme Sürecinde Bir Taşra Kendi Mardin (1800-1900) Mardin Artuklu üniversitesi Yayınları Dr.İbrahim Özcoşar s.89

¹⁹ Merkezileşme Sürecinde Bir Taşra Kendi Mardin (1800-1900) Mardin Artuklu üniversitesi Yayınları Dr.İbrahim Özcoşar s.89

merkezi otoritenin gücünü etkin kılma çalışmalarına hız verilmesi, merkezi idarenin asker ve vergi toplam arzusu nitelikli personelin ve altyapının olmaması, iltizamın kaldırılması otorite boşluğu yaratmıştır.

Sorunlar	Taraflar	Doğurduğu Sonuç
Vergi Toplama	Araban ve Tayyar aşiretleri	Alacak verecek konusunda anlaşma sağlanamamış.
Askere Alma	Daşi ,Şammar, Aneze, tehdit oluşturmuş.	Asker Toplama ve Mardin ve çevresini korumak için Anadolu ordusuna bağlı çöl muhafızlığı teşkilatı kurulmuş. Yetersiz kaldığı durumlarda Diyarbakır'daki Asakir-i Nizamiyeden bölgeye asker gönderilmesi.
Yağma ve Talan	Aneze ve Şammar aşiretleri	Osmanlı Yönetimi tasarruf amaçlı 1500 kadar başıbozuk askerin görevlendirilmesi. Bu askerler Aneze ve Şammar aşiretlerine düşman Tayy,Ömeryan ve Kiki aşiretleri mensubuydu. Yağma ve talanı kısmen durdular.
Asayişin Bozulması	Arap ve Kürt aşiretleri	1853 yılında çöl muhafızı Hacı Süleyman Ağa Arap ve Kürt aşiretleri arasındaki mücadele nedeniyle asayiş bozulmuş. Bu yönde

		yapılan alışmalar Kırım savaşı nedeniyle ıslah çalışmaları yarım kalmış.
1858 yılında Tayy aşiretinin tacizleri	Tacize Muhatap olan Milli, Dekori ve Mirisinin aşiretleri	Tayy aşireti,böledeki kabilelerden “hüve” adında para talep ederek ortamı gerginleştirmiş.Tayy şeyhi şeyh Ali ile şammar şeyhi şeyh Hicir ittifak kurarak devlete karşı aşiretleri tahrik etmiş. Kiki Ağası Eyüp Ağanın kışkırtması ile şammar aşireti Mardin çevresindeki birçok kabileyi Habur tarafına sürmüş.
Aneze Aşireti ’nin bölgeyi istila etmesi.	İstilaya maruz kalan aşiretler. Kiki, Dekori ve Milli	Kiki,Dekori ve Milli aşiretlerine ait köyler yağmalanmış.

Merkezileşmeyi sağlamanın ön koşulu sayılan asayiş meselesi devletin tek başına çözebileceği bir mesel değildi. Asayişin sağlanması için devlet yerel güçlere yetki verdiğinde de yerel güçlerin bir biri ile mücadelesi, Osmanlı yönetiminin merkezileşme sürecine zarar vermekteydi.²⁰

Yerel Güç Unsurları

Osmanlı merkezileşmenin en önemli engellerinden biri olarak kaşımıza çıkan “yerel güçler” kavramı tek bir toplumsal organizasyonu ifade etmiyordu. Osmanlı toplumsal yapısının dayandığı temel unsur

²⁰ Merkezileşme Sürecinde Bir Taşra Kendi Mardin (1800-1900) Mardin Artuklu üniversitesi Yayınları Dr.İbrahim Özoşar s.96

olan “cemaat” kavramıyla da ilişkisi çok belirgin değildi. 19. yüzyıla kadar “yerel güçler” kavramı içine genellikle müslüman toplulukların kendi klasik sosyal örgütlenmeleri çerçevesinde, kırsal örgütlenme tarzı olarak “aşiretler” ve kentsel örgütlenme tarzı olarak “eşraf” girmektedir.

Aşiretler: En basit aşiret tanımı ortak bir ataya dayanan ve akrabalık temelinde örgütlenmiş, ekonomik bütünlüğü olan, kendine özgü bir yapıya sahip sosyo-politik bir birimdir. Aşiretin başındaki kişi bey olarak anılıyorsa Türk aşireti, Aşiret ağası olarak anılıyorsa Kürt aşireti, Aşiret Şeyhi olarak anılıyorsa Arap Aşiret olduğunun bir göstergesidir.²¹

Mardin’deki konargöçerler ve Yerleşik Aşiretler.

Göçer ve Yerleşik Aşiretlerden Milli (Sürücüyan) Aşireti’nin Mardin Geneline Oynadığı Roller:

Milli Aşireti: Rakka-Erzurum-Urumiye kadar çok geniş bir bölgede görülen bu aşiret, Ziya Gökalp’in yaptığı tespitlerde bir Milli Aşireti’nin bir aşiretler federasyonu olduğunu, Hacigan, Sinikan, Köran Goran, Cınikan, Hıdırenkan, Cebikan, Kumbinaşkan, Akkoyunlular devrine kadar Milli Aşireti’nin idaresi, bu yedi aşiret arasında dönüşümlü olarak yapıldığını. Milli Aşireti’nin tabi aşiretlerin bir kısmı Türk -Kürt –Arap –Zaza-Yezid aşiretler barındırmaktaydı. Aşiretin bu bölgede çok etkin olması II. Abdulhamid döneminde Milli İbrahim Beyi yakınlığı nedeniyle bölgede Hamidiye alaylarının kuruluşunda görevlendirilmiştir.

Sürgücü Aşireti: Osmanlı tahrir defterlerinde Mardin’de yerleşik aşiretlerden olduğu görülmektedir. Sürgücülerin bu defterlerde 20 köyde yerleşik olduğu görülmektedir. Köyler Zavgan, Şatıh, Berman, Şor, Eydo (Ando) Berdinç, Melik, Abin, Kızıl Mescid, Şaistan, Baistan, Tizyan, Ayan, Oruç Bey, Dey-i Duk, Pare, Bafeva, Harab Reş, Ahmed, Mağaradelen. Sürgücüler Mardin yönetimine

²¹ Merkezileşme Sürecinde Bir Taşra Kendi Mardin (1800-1900) Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları Dr.İbrahim Özcoşar s.98

taraf olmak için, 1795 yılında Millizade Necip Beyi desteklemesine kızan bir kısım aşiret mensupları Tüfençibaşı Abdurrahim "i desteklediğini görüyoruz. Sürücüler Mardin deki iktidar mücadelesinde Daşı ve Ömeryan karşıtı olmuşlar. Daşilere karşı, Mişkin, Behramki, Danbeli ve Afes aşiretleri ile itifaklar kurduklarını görüyoruz. 1847 yılında aşiretin eski ağası Şemdin Ağa ile aşiretin yeni ağası Derviş bin Timur arasında Mardin mahkemesine yansıyan iltizam davasında Kürdistan Valisi Esad Paşa'nın aşiret reisliğine müdahale ettiği görülmektedir. 1852 yılında idari teşkilatlanmada Sürgücüler bir kaza olarak teşkilatlandırılmış.

Göçer ve Yeleşik Beziki, Şeyh (Milli Akkeçilü) Aşiret beyleri ve Mardin genelinde olduğu ancak önemli bir rol almadığı görülmektedir.

Beziki, Şeyh Aşireti Göçer olmasına Karşın bir kolu oluolan(Meşki)Mişkin Aşiretinin Mardin genelinde oynadığı roller; Mişkin Aşireti: 19.yüz yılda kentteki yönetim mücadelesinde çok etkin olan Mişkin aşireti, 16. yüzyıl kaynaklarda bölgede yerleşik düzene geçmiş aşiretler arasında sayılmaktadır. Tahrir Defterlerinde bu aşiretin yerleşik olduğu köyler Pirmil, Satılmı, abas-kepaş, Pir Kapaş, Celali, Dery-i Adbi, Kasr-ı Rabia, Mutavvent (?) Zizni, Habarman (?),Mahlebiyye, Mağara namı diğer Kesme, Avni, Palos. Bu aşiretin Bab-ı Cedit Mahallesini kışlak olarak kullandığı kayda geçmiştir.1689 yılında Mardin'de Mişkin pazarı adıyla bir pazarları varmış. Mişkin aşireti bu pazardan alışveriş yaparmış.18.yüzyılın ilk yarısında kent yönetime etkili olmayan başlayan Mişkinler,19.yüz yılın başlarında kent yönetimi için Daşiler'le mücadeleye girişmiş ve sürgücülerle itifak oluşturmuştur. Kente atanan Osmanlı yöneticileri her iki aşireti de etkisiz hale getirmeye çalışmış.

Göçer Hindilü-Bölük Ikeni, gülb göçer olmasına karşın yerleşik kolları (ianayy; Şah Dianayyi; Şah Nasibi,(Nusaybin) Zoli ,(sonradan Milli Aşiretine dahil edilmiştir.),Duraçlu, Behramki, Barazi(Savur da),Milli, Mirsinan, Mıhlı, Kavus, Tavusi, Piran-Zincir, Karadara,Rişmil,Kabala,Birmek,Cevzat,Hindülü,Telerman,Karacahisar, İbrahimiye,Bilali,Kalentra,Şeyhan-Zincir,Kültülü,Selah,Tekük,Sığlevan,

Telfeyyaz, Makbele,) aşiretleridir.

Göçer Hindilü-Bölük Çkeni, gülbai, Çölek, Mehmet Kurs, Karakeçili, Kulu Behramki, Kadiyan, Melikan, Halan, Cealeddinlu, Sarilü, Daydanlû, lek Tabanlû, yerleşik kolu(Kiki) aşireti yerleşik olup Mardin genelinde oynadığı roller; Bu aşiretin reislerinden Hacı Süleyman Ağa 1767-1773 yılları arasında Mardin’de yöneticilik yapmış. Kiki aşireti de tıpkı Milli aşireti gibi zamanla bir konfederasyon aşirete dönüşmüştür. Konfederasyona bağlı aşiretler Kiki Helecan, Ömeran, Temirkan, Hesankan, Derbasyon, Hacıyan, Sermehanan kabilelerinden oluşken Kiki Çerkanlar ise Necaran, İbrahim, Zerkan, İsmailan, Şekiran, Reakan, Muikan ve Azizan kabilelerinden oluşmaktaydı. Kiki aşireti kent merkezinde ve kentin güney kesiminde kırsalda (ova-çöl tarafında) etkili olmuştur. Kiki aşiretinden Ahmet Ağa ve Osman Ağa 1688-1693 yıllarında Mardin’de yöneticilik yapmıştır. 18 ve 19 yüzyılın ikinci yarısına kadar Osmanlının Mardin yöneticilerine Voyvoda Davut Ağa ya karşı oluşturulan ittifakın içinde yer almışlardır. 1826 yılında Çöl tarafından gelen Arap aşiretler Kiki aşiretine ait köyleri yağmalaması bu aşiretin gücünü oldukça zayıflatmış. Kikiler bir müddet Şammarlara vergi vererek hayatlarını sürdürmüş daha sonra Osmanlı yönetimi ile iyi ilişkiler içinde olan Milli aşiretine vergi vermeye başlamıştır.

Yerleşik Ömeryan Aşireti Mardin de oynadığı roller; Abdusselam Efendi, Cizre, Nusaybin ve Ömerli (Ömeryan) da yaşayan Ömeryan aşiretinin aslen Mardinli olduğunu, Mardin dışındaki yerlere ise Mardinli yöneticiler tarafından sürgün edilmeleri sonrasında yerleştiklerini belirtir. 18. Yüz yılbaşlarında Milli Aşiretinin Rakka’ya sürgünü sırasında, aşirete bağlı olarak gösterilen Ömeryan aşiretinin de aynı yere sürgün kararı verilmiş. Ömeryan Aşireti aynı kökten olmayan, fakat zamanla birleştiklerine önanılan iki koldan oluşmaktadır. Osmanlı kaynakları (Etmankan ve Mahmudkan) 19. yüzyıl başlarında kent hâkimiyeti için mücadele verdikleri görülmektedir. Bu mücadele Daşi Aşiretini destekleyerek göstermişlerdir.

Hem göçer hem’de yerleşik Daşi Aşireti Mardin’de oynadığı roller, Daşi Aşireti: Abdusselam Efendi, bu aşirete geniş yer vermiş

Ömerli taraflarında yaşarken kıtlık nedeniyle Mardin'in halkın itibar etmediği harap evlerinde yaşadıklarını yazmaktadır. 18.yüzyıla kadar Mardin ve çevresinde rastaldığımız Daşiler Rişmil,(Yeşili) Mansuriye (Yalım) ve Kabala köylerinde etkin iken kent merkezindeki rakipleri Mişkinler kent çevresinde ise sürgücüler olmuştur.

Göçer Şammar Aşireti'nin Mardinde oynadığı roller;

Şammar Aşireti: Bölgede yakın dönemlerde yaşamaya başlayan bir Arap aşiretidir. Hayvancılıkla geçindikleri ve göçebe yaşadıkları kaydedilmektedir. Kışlak olarak Demirkapı, Unyat ve Sincar-ı yazlık olarak ise Sincar Dağı ile Cebel-iAbdulaziz asarını kullandıkları belirtmektedir. Mardin, Cizre, Musul ve Kerkük ile Bağdat'ta kadar olan bölgede etkinlik göstermiştir. Bu aşiret yönetime karşı hep uzlaşma bir tavır sergilemiş ve Tanzimat döneminde Şammar Şeyhi Ferhan'a paşalık unvanı verilmesine rağmen aşiret kontrol altına alınamamıştır.

19. yüzyılın ikinci yarısında bir yandan ezeli düşmanları Anzeler ile çatışırken diğer yandan Mardin çevresinde asayiş bozacak faaliyetlere girişmekte ve bölge aşiretlerini de haraca(hüve) bağladığı kayıt altına alınmıştır. Bölgede elde ettikleri güç,merkezi otorite ile araları açılan aşiretlerin Şammarlara sığınıp,vergiyi devlet yerine bu aşirete verebilecekleri bir seviyeye kadar yükselmişti.

1850 yılında Tayy, Mill, Kiki, Dekon, gibi aşiretler Şammarlara sığınmış ve İstanbul hükümeti yerine bu aşerete vergi vermeyi uygun bulmuşlar.

Bölgedeki talan ve yağma harketleri 1870 yılında bilge aşiretleri hakkında merkeze bigi veren Mithat Paşa"ının onlar için "Kabail-ı vahşiye" tabirin kullanmıştır. Ziya Gökalp'ın ise "Şammar aşireti çölde sakin ve zürrü olan aşiretlerin adeta çekirgesi gibidir." Şeklinde tanımladığı Şammarların bu fütursuzluğu Osmanlı yönetimi boyunca sürmüştür.

Göçer Aşiret Aneze Mardin genelinde oynadığı roller; Aneze Aşireti: İslamiyetin kabulünden sonra anayurtları Yemenden göç

ederek Fırat kıyılarına gelen bu aşiret Şammar Aşireti ile sürekli bir mücadele içinde olmuştur. Suriye çöllerinde hâkimiyet oluşturdular.

18. yüzyıl başlarında Vahabiler ile işbirliği yaptılar. 1837 yılında Tayy Aşiriyle birlikte Mardin-Bağdat arasında yerleşik aşiretleri yerlerinden oynatarak kargaşaya sebep oldular. Anze aşiretinin saldırıları sonucu bölgeyi terk eden ahali Adana, Maraş, Antep, Rakka, Şam ve Trablusşam tarafına kaçmak zorunda kalmıştır. Anze Aşiretinin baskıları sonucu Kürt aşiretlerin Şammar Aşireti ile itifak yapmasına sebep olmuştur.

Göçer Tay Aşireti Mardin genelinde oynadığı roller;

Tayy Aşireti: Yemen Kökenli bir aşirettir.

19. yüzyılın ikinci yarısında Mardin'deki Milli, Dekori ve Mirsinan kabilerini taciz etmesi, bazı uygunsuz davranışlarda bulunması ve aşiretlerden "hüve" adında vergi talep etmesi üzerine kargaşaya sebep olmuştur. Şammar ve Kiki aşireti ile ittifak kurarak bölgede asayiş bozacak faaliyetler içine girmiştir. Aşiretin önemli bir kısmı Diyarbakır Valisi Kurt İsmail Paşa döneminde Çağçağ Vadisinde yerleşik hayata geçmeye ikna edilmiştir.²²

Mardin'de Eşraf

Mardin'in sosyal yapısı içinde "vücut-ı memleket, "ayan-ı memleket" "eşraf-ı hanedan" diye nitelenen ve hem ekonomik hem de idari anlamda yerel güç unsurları arasında sayılabileceğimiz bir sınıf mevcuttu.

Osmanlı yönetimi altındaki Mardin merkezde yaşayanlar Ayan (orta sınıf), edna (alt sınıf) Eşraf. Olarak üç sınıf olarak

²² Merkezileşme Sürecinde Bir Taşra Kendi Mardin (1800-1900) Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları Dr.İbrahim Özcoşar s.98-112 s.

değerlendirmiş.²³

Mardin Merkezde maziden beri yaşayan ve şehir yönetiminde kendini bu şehrin sahibi kabul eden iki gurup bulunmaktadır:

Kentli nüfus dışında köken olarak kırsaldaki aşiretlerden kentleşen Eşraf	Kentin maziden günümüze gelen ve Şer'îye sicillerinde yer alan aileler
Milli, Kiki, aşiretlerinin kent içindeki uzantıları, Millizadeler ve Kikizadeler olarak görülmektedir.	Ağazadeler, Arapzadeler, Azizzadeler, Çın arzadeler, Çuhadarzadeler, Ensarizadeler, Faşuhzadeler, Gömlizadeler, Gözüadeler , HacıAbdulkemizadeler, Hafizzadeler, Haki Efendizadeler, Kanburzadeler, Kermozad elery, Külahlızadeler, Mataracılar, MehmedEfendizadeler, Milluzadeler, Nikabazadeler, Rıhyezadeler, Necizadeler, Sıb" azadeler, Şehdetzadeler, Şahindanzadeler, Şemdinizadeler, Şerifzadeler, Şeyhzadeler, Şia rzadeler, Terakizadeler, Tiryakizadeler, Zenizadeler , Zirkatlizadeler, Şatanalar, Şahkulu ve Hamidiler.

Mardin'de Eşraf ticareti ve bunun sonucu paraya yön veren kesimiide bunların içinde "Tüccar-ı mutebaran " olarak kayıtlara geçen iki aile görülmektedir. Gözüadeler ve Necmizadeler, Kermozadeler.

²³ Merkezileşme Sürecinde Bir Taşra Kendi Mardin (1800-1900) Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları Dr.İbrahim Özcoşar s.113